M. T. B. COLLEGE, SURAT
Manuscripts Library

No. Ref.
Ser. 877

Title: Prabodha Chandrodaya
Nataka
Pt. I

877

877

प्रबोध चंद्रोदय नाटक |(प्रथम अंक)

Title	Prabodha Chandrodaya
Author	Shri Krishna Mishra
Editor	
Year, Vols.	1st Part.
Publisher	
Remarks	

877

प्रबो० टी० श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ ॥रामं विघ्नविनायकं वंदे सदानंदं गुणाकरं ॥ संसारतापसंहारकारणं विघ्नवारणं ॥ अथ
1 कृष्णनामासिन बहुशो ध्यापितवेदान्तसिद्धान्तमपि तत्त्वबोधपराङ्मुखं नाटकादिरसिकं परमकारुणिकः श्रीकृष्णमिश्रः प्र
बोधचंद्रोदयाख्यनाटकव्याजेन तद्बोधोपदेशं दर्शयति स्म ॥ तत्राद्यपद्यद्वयेन संज्ञकं निर्विघ्नपरिसमाप्त्यर्थं आशीर्नमस्क्रि
यावस्तुनिर्देशो वापि तन्मुखमित्युक्तत्वाद्वस्तुनिर्देशात्मकं मंगलं शिष्यशिक्षायै निबध्नाति ॥ मध्याह्नेति ॥ नांदीसंज्ञकं इ
दं तत्र नांदीस्वरूपं नाटकव्याख्याने कश्चिद्वर्गाः कुशीलवाः पारिपार्श्वकसनः ॥ यस्मादलंकरोति सिंधु हंसी तस्मादियं सा कीर्त्ये
नेति नांदीसंज्ञितं नांदीस्वरूपं तल्लक्षणं च आशीर्नमस्क्रियारूपः श्लोकः काव्यार्थसूचकः ॥ नांदीति गणयुगलितपदै द्वादशभि
रष्टभिर्वा ॥ नांदीस्वरूपलक्षणं लक्षितं तमाद्यपद्यद्वयं तत्राद्यपद्यं व्याख्यायते ॥ वयं तत्त्वोपनिषदं महः तेजः उपास्महे भजा
मः सेवामः कीदृशं महः सांद्रानंदं सांद्रो निबिडो नित्यो य आनंदः तद्रूपं अन्यथा व्याख्यानं यत्तावत् सुखप्रमाणाभावादि
निभावः ॥ पुनः कीदृशं ॥ अमलं अविद्या तत्कार्यादिदोषशून्यं ॥ पुनः कीदृशं ॥ स्वात्मावबोधं स्वात्मैव स्वस्वरूपमेवाव
बोधः प्रकाशो यस्य स्वप्रकाशमित्यर्थः ॥ तत्किं ॥ यदज्ञानतो यस्याज्ञानात् इदं त्रैलोक्यमुन्मीलति प्रादुर्भवति ॥
इदं किं ॥ तत्राह ॥ खं वायुर्ज्वलनो जलं क्षितिरिति ॥ अज्ञानात्प्रपंचोत्पत्तिं लोकदृष्टांतेनाह ॥ मध्याह्नार्कमरीचि
कासु पयःपूर इव यथा मध्याह्ने सिकतादिप्रतिफलितं तु चकचकितरेखासु तद्विषयात्पयःपूरः भ्रान्तं जायते तथा सत्या
नंदादिरूपब्रह्माज्ञानात् सकलप्रपंचजनितिरित्यर्थः ॥ एवं तत्कथमनर्थनिवृत्तिरित्याशंकायां दृष्टान्तमाह ॥ यत्तत्त्वं 1
यत्तत्त्वं यस्य त्रैलोक्यस्य तत्त्वं तात्त्विकं स्वरूपं विदुषां ज्ञानिनां पुनरपि त्रायेण निमीलति न स्फुरति आत्मस्वरू
पातिरिक्तं न भवति किं तु ब्रह्मस्वरूपेणैवावतिष्ठतीत्यर्थः ॥ तत्र दृष्टान्तः स्रग्भोगिभोगोपमं स्रजि मालायामुत्सन्नो यो भोगि

भोगः सर्पदेहस्तेनोपमेयं ॥ तथा वायमर्थः ॥ मालानन्तसाक्षात्कारात् यद्विभ्रमसर्पदेहो न भवति किं तु तत्त्वरूपेणावतिष्ठते एवं
ब्रह्मादि तत्त्वसाक्षात्कारात् स्वरूपातिरिक्तरूपेण प्रपंचो न तिष्ठतीति ॥ एवं च सति यज्ज्ञाननिवृत्तिः प्रयोजनं प्रयोजनकमाधि
कारी ॥ प्रतिपाद्यप्रतिपादकभावः ॥ संबंधः ॥ एवमभिधेयमित्यादि प्रदर्शितं ॥ अपि चेति प्रारब्धमंगलसमुच्चयार्थः श
ब्दः ॥ अन्तरिति ॥ चंद्रार्धमौलेः ॥ अर्धचंद्रशेखरस्य प्रत्यक् ज्योतिः जडान्तराद् हकारादिभ्यः प्रातिकूल्येन सत्यज्ञानान
न्दादिलक्षणं वा तिप्रकाशात्मनेति नमः ॥ प्रत्यक्तया तत् ज्योतिः अप्रकाशितरूपं जयति जयः सर्वोत्कर्षेण वर्तत इत्यर्थः
कीदृशं प्रत्यग्ज्योतिः ॥ अंतर्नाडीं सुषुम्नां यांतियमितः संनिरुद्धश्वासो मरुद्येन लंघितं समुल्लंघितं ब्रह्मरंध्रं येन तत् ।
कस्मिंस्तिष्ठति स्वान्ते अन्तः

मध्याह्नार्कमरीचिकास्विव पयःपूरो यदज्ञानतः खं वायुर्ज्वलनो जलं क्षितिरिति त्रैलोक्यमुन्मीलति ॥ यत्त
त्त्वं विदुषां निमीलति पुनः स्रग्भोगिभोगोपमं सांद्रानंदमुपास्महे तदमलं स्वात्मावबोधं महः ॥१॥ अपि च ॥ अं
तर्नाडीनियमितमरुल्लंघितब्रह्मरंध्रं स्वान्ते शांतिप्रणयिनि समुन्मीलदानंदसांद्रं ॥ प्रत्यग्ज्योतिर्जयति यमि
नः स्पष्टलालाटनेत्रव्याजव्यक्तीकृतमिव जगद्व्यापि चंद्रार्धमौलेः ॥ २ ॥ नांद्यन्ते सूत्रधारः ॥ ॥

करले शांतिप्रणयिनि उपशमं गते सति पुनः कीदृशं ज्योतिः समुन्मीलन्प्रकटीभवन्नानंदः सुखं तेन सान्द्रमविरलं
स्वप्रकाशसुखाभिन्नमित्यर्थः ॥ कीदृशस्य चंद्रमौलेः यमिनः यमा सन्ति नियमी तस्य योगासक्तस्येत्यर्थः। पुनः प्रत्यक्ष्ते। कीदृ
शमिव ज्योतिः ॥ स्पष्टप्रकटललाटसंबंधि ललाटनेत्रं तदेव यत् तृतीयं नेत्रं व्याजेन तन्मिषेण व्यक्तं संपन्नं तथाभूतं स
व्यक्तीकृतं प्रकटीकृतमिव पुनः कीदृशं जगद्व्यापि जगद्व्याप्तिविषयीकृतमिति तत्र नांद्यन्तानन्तरं नटः सूत्रप्र
कटयनाम्नी कृष्णमिश्रेणाभिधेयनिरूपणाय। नाट्याभिनयनकथां प्रस्तावयति नांद्यंते सूत्रधार इति नांदी नाटकादिपद्यादि सर्वा

तद्लक्षणं तल्लक्षणं तु। चतुरातोद्यनिपुणो नैकशास्त्रसमाहितः॥ नानाभाषणतत्वज्ञो नाट्यशास्त्रार्थतत्ववित्। नानाग
तिप्रचारज्ञो रससमाध्वविशारदः। तिथोपचारचतुरो नानाशिल्पिकलान्वितः॥ छंदोविधानतत्वज्ञः सर्वशास्त्रविचक्षणः। ३५
अभिरूतस्य तत्तद्गीताद्यभिनयकलातालावधारणः। अवधाय प्रयोगं च यः कुर्यादुपदेशकः॥ एवंगुणगणोपेतः सूत्रधारोऽभिधीयते
इति॥ अलमिति॥ नांदीपाठेनैव समयोऽतिनीत इति भावः॥ आदिष्टोऽस्मीति आदिष्टोऽस्मि आज्ञप्तोऽस्मि गोपालेन तत्पूर्व
यः। कीदृशेन गोपालेन श्रीमता लक्ष्मीवता लक्ष्मीवता आज्ञा अवश्यं विधेयेति भावः॥ पुनः कीदृशेन गोपालेन सकलाः सर्वे
ये सामंताः मंडलेश्वरास्तेषां वज्रं सम्यक्हस्तस्य चूडामणयो मुकुटमणयस्तेषां मरीचिमंजर्यः किरणपरंपरास्ताभिर्नी
चरणकमलं राजितं कम्पर्षं चरणं यस्य तादृशेन। पुनः कीदृशेन गोपालेन बलवंताय अरिपुंजाः शत्रुसमाजास्तेषां वक्षस्तटमेव कपाटं १४
तस्य पाट

अलमतिविस्तरेण। आदिष्टोऽस्मि। सकलसामंतचक्रचूडामणिमरीचिमंजरीनीराजितचरणकमलेन ब
पाटनं लवदरिपुंजवक्षस्तटकपाटैनप्रकटितनरसिंहरूपेण प्रबलतरनरपतिकुलप्रलयमहार्णवमग्नमेदि
नीसमुद्धरणमहावराहेण। निखिलदिग्विलासिनीकर्णपूरीकृतकीर्तिलतापल्लवेनासमस्ताशास्तंबेरमा
कर्णतालास्फालनबहुलपवनसंपातनर्तितप्रतापानलेन। श्रीमता गोपालेन यथा॥

तस्य पाट नेविदारेणप्रकटितं। नरसिंहरूपेण। पुनः कीदृशेन प्रबलतराणि यानि नरपतिकुलानि तेषां प्रलयो विनाशः स
एव महार्णवस्तस्मिन्मग्ना या मेदिनी तस्याः समुद्धरणे वराहइव वराहस्तेन। पुनः कीदृशेन निखिलाः सम २
एव महार्णवस्तस्मिन्मग्ना या मेदिनी तस्याः समुद्धरणे वराह इव वराहस्तेन। कर्णपूरः कर्णपूरः स पुनः। कर्णपूरीकृतः श्रवणालंकारीकृतः कीर्तिलता
स्तायाः दिग्रूपा विलासिन्यस्तासां अवकर्णपूरः कर्णपूरः स पुनः। कर्णपूरीकृतः श्रवणालंकारीकृतः कीर्तिलता
पल्लवो येन। एतेन दिगंतविश्रांतकीर्तित्वं ध्वनितं। पुनः कीदृशेन समस्ता ये आशास्तंबेरमाः दिग्गजास्तेषां क
र्णतालास्फालनेन बहुलः प्रचुरः पवनपातस्तेन नर्तितः प्रतापरूपो ज्वलो यस्य तादृशेन अनेन दिगंतविश्रांतप्र
तापइति ध्वनितं॥ आज्ञप्तोऽस्मीत्युक्तमाज्ञामेव दर्शयति यथेति॥ ॥७॥ ॥ ॥७॥

खलु प्रसिद्धे॥ अस्य सहजसुहृदः स्वभावकोमलस्य श्रीकीर्तिवर्मदेवनाम्नो राजाहः। कीर्तिरेव वर्म कवचं यस्येति वा तस्य योगिविडम्बस्त्वद्वा
पारेणांतरितो विलंबितः॥ परब्रह्मानंदरसो येषां ते दृशैः स्माभिः सम्यगुन्मीलिताः सम्यगनुभूताः विविधाः अनेकप्रकाराः वि
षयाः स्त्रगादयस्तेषां रसस्पर्शेन आनंदानुभवेन दूषिता इव विषयसुखस्य हेयत्वात् दिवसा अतिवाहिताः अतिक्रांताः। कृतकृत्यतां
दर्शयति तत्तस्मात् तो नीत इति॥ नृपतेर्विपक्षाः वैरिणः क्षितिभुजो भूमिपालाः क्षयं नीताः शमिताः प्रथितैः ख्यातैः अमात्यैः प्रधानैर्मंत्रि
भिः क्षितिरक्षा वती अध्वतु॥ अस्य नृपतेर्भुवि साम्राज्यं विहितं कृतं कीदृशं साम्राज्यं क्षितिपाल नां मौलि मालासु मुकुटश्रेणयस्ताभिः
अर्चितं पूजि

खल्वस्य सहजसुहृदो राजः श्रीकीर्तिवर्मदेवस्य दिग्विजयव्यापारांतरितपरब्रह्मानंदैरस्माभिः समुन्मीलिताविविधविषयरसस्प
र्शदूषिता इवातिवाहितादिवसाः। इदानीं तु कृतकृत्या वयं। तयो नीताः क्षयं क्षितिभुजो नृपतेर्विपक्षाः रक्षावती क्षितिरप्रथिते
रमात्यैः साम्राज्यमस्य विहितं क्षितिपालमौलिमालार्चितं भुवि वयो निधि यद्धयं तत्प्रशांतरसप्रायप्रयोगाभिनयेनात्मा
नं विनोदयितुमिच्छामः। तद्यत्पूर्वं तत्रभवद्भिः कृष्णमिश्रैः प्रबोधचंद्रोदयं नाम नाटकं निर्माय भवतः समर्पितमासीत्। तदस्या राज्ञः
श्रीकीर्तिवर्मणः पुरस्तादभिनेतव्यं भवताद्यास्ति वास्यापि पतेः सपरिषद्स्त्वदवलोकनकुतूहलमिति तद्भवतु गृहं गत्वा गृहि
णीं हूय संगीतकमनुतिष्ठामि। परिक्रम्य नेपथ्याभिमुखमवलोक्य आर्ये इतस्तावत् प्रविश्य नटी। एसम्हि आणवेदु अज्जउत्तो कोणि
ओओ अणुचिट्ठिदु त्ति सूत्रधारः आर्ये विदितमेव भवत्याः

तं कीदृश्यां भुवि पयोनिधयः सागराण्येव वलापरिखा यस्याया कृतकृत्यता भयोजनमाह। तद्वयमित्यादि प्रशांतरसप्रा यशांतप्रधानो
यः प्रयोगाभिनयो नाट्यानुकारस्तेनेत्यर्थः। आत्मविनोदोपायमाह तद्यदिति। तत्रभवद्भिः पूज्यैः अत्रभवं तत्रभवच्छब्दौ पूज्यार्थौ। सपरिषदः सभा
सहितस्य तस्य तदवलोकनेत्यादि परिक्रम्येत्यत्र सुगमं। नेपथ्याभिमुखवेतयदप्रविष्टमेव जवनिकांतरे वदतीति [illegible] नेपथ्यं तनां
दीपाठपपटी बंधोवा। प्रविश्य नयति वदतीति शेषः॥ एषास्मि आज्ञापयत्वार्यपुत्रः को नु यामोऽनुष्ठीयतामिति॥ ॥ राम ॥ राम

कथंविदित्रिमित्याह ॥ अवतीति गोपालोस्तीति यो जनकीदृशो गोपालः ॥ प्रत्यर्थिनो रिपवो ये पृथ्वीपतयस्तेषां विपुलं बहलं बलं सैन्यं न देवारण्यं तस्मिन्न दवाग्नि दीप्तः प्रतापः स एव ज्वालावलीमालाकुलितं त्रिभुवनविवरं येन सः पुनः कीदृशः विश्वविश्रांतकीर्ति
३ यस्य स कः येन कीर्तिवर्मा नरपतिर्तिलको भूयः साम्राज्ये ऽभ्यषेचि अभिषिक्तः ॥ किं कृत्वा असिलतेन खड्गेन्येव मित्रं सलयत नाम्ना ।
भूमिपालान्प्रसभं हठेन जित्वा खड्गुएव नस्यु सहायो नान्य इत्यर्थः ॥ तस्य कामानर मप्याह ॥ अपिच ।अद्यापीति ॥ रणक्षोणीयः संग्राम
मयः। विनैनैविस्तरैर्नादैः अद्यापि इदानीमपि यस्य यशांसि उदा॥

॥ अस्तिप्रत्यर्थिपृथ्वीपतिविपुलबलारण्यमूर्छत्प्रतापज्योतिर्ज्वालावलिदत्रिभुवनविवरो विश्वविश्रांतकीर्तिः ॥ गोपालो
भूमिपालान्प्रसभमसिलतामात्रमित्रेण जित्वा साम्राज्ये कीर्तिवर्मा नरपतितिलको येन भूयो ऽभ्यषेचि ॥ अपिच ॥ अद्या
प्युन्मदयातुधानतरुणीचंचत्कारास्फालनव्यावल्गन्नरकपालनालरणितैर्नृत्यत्पिशाचांगनाः ॥ उद्गायंति यशांसि य
स्य वितैनैर्नादैःप्रचंडानिलप्रक्षुभ्यत्करिकुंभकूटकुहरव्यक्तैरणक्षोणयः ॥ ॥७॥ ॥६॥ ॥

यंतिकीदृशैर्न्नादैः प्रचंडानिलेन महावायुना प्रक्षुभ्यंतोयकरिणस्तेषां कुंभास्तेषां कूटंसम्भूहस्तस्य कुहराणि बिलानि तेषु व्यक्तैः
प्रकटैः वायुपूर्णानि हस्तिकुंभस्थलानि मुक्ताणि ध्वनंतीति भावः पुनः कीदृशैर्न्नादैः उन्मदाउत्कटमदयुक्ता यायातुधान ३
तरुण्यो राक्षस्यस्तासां चंचंतोदीप्तिमंतो ये करास्तेषामास्फालनं परस्पराघातः करतालिका रूपस्तेषां व्यावल्गंति चपला
नि यानि यानि नरकपालानि तान्येवतालाः वाद्यविशेषाः तेषां रणितानि शब्दितानि येषु कीदृश्यो रणक्षोणयः नृत्यंत्य
पिशाचांगना यासु ताः ॥

एनावनाकिंस्यात्तत्राह ॥ तेनचेति । अभिनेतुं अभिनयेन प्रदर्शयितुं । अनयप्रद्युम्नेनकिंसैयक्षेनेतदाह ॥ तदादिश्यंनामिति । भरतान् दाः वर्णि
कापरिग्रहायनदावैश्य परिग्रहायनटी प्राहतै । अज्जेति ॥ आर्यपुत्र आश्चर्यमाश्चर्यं । येनसमरविजयलक्ष्मीः आसादिता प्राप्तेति प्रा
कृतप्रांते प्राकृतान्वयः किं कृत्वा कर्णसैन्य सागरं निर्मथ्य ॥ केन कमिव मधुमथनेन श्रीकृष्णेन क्षीरसमुद्रमिव यथा क्षीरसागरं निर्मथ्य
श्रीकृष्णेन लक्ष्मीर्लब्धा एवं तेन राज्ञेत्यर्थः ॥ कथंभूतेन येन मधुमथनेन वा । नत्थात्रेन उक्तप्रकारेण निजभुजबलविक्रमेकेन नि
र्भर्त्सितं सकलराजमंडलं येन । कीदृशं कर्णसैन्य सागरं । आकर्णकृष्टः कठिणो यः कोदंडदंडः तस्मात्पर्जन्यः शर ॥ ॥

तेन चशांति पथप्रस्थितेनात्मनो विनोदार्थं प्रबोधचंद्रोदयाभिधानं नाम नाटकमभिनेतुमादिष्टोस्मि ॥ तदादिश्यं
तांभरतानाः वर्णिकापरिग्रहाय नटी सविस्मयं ॥ अज्ज उ जेण ज्जेव अज्जरिउ जं रजेण तहाणि अणु अबलविक्कमेक्कणि
म्भच्छिअसअलराअमंडलेण आ अस्स अट्ठिअकठिणकोदंडदंडबहलबरिवसंतसरणिअर जज्जरिऊंत
तुरअतरंगमलेणिरंतरणिवडंतनिरत्तविरिवत्तसस्यसहस्सपउत्तउत्तुंगमाअंगमहामहिहरसहस्सभ
मंतभुअदंडचंडमंदरामिधादघुम्मंतसद्धलपत्तिसलिलसंघादं कण्णसेण्णसाअरणिम्महिअ महुमहेण
लव श्रीरससमुद्दं आसादिदा समरविजअलच्छी ॥

शनिकरोबाणसमूहस्तेन जर्जरीकृतास्तुरगास्तएव तरंगमाला यस्मिन्पुनः कीदृशं निरंतरं निपतंतिनिक्षणानि निह्वितानि
दूनस्ततः पतितानि शस्त्राणां सहस्राणि अपरिमितानि शस्त्राणि तैः फल्गुस्माः पर्यस्ताः उत्तुंगाः ये मातंगाः करिणस्ते एव म
हामहीधराः पर्वतास्तेह स्त्रंयस्मिन्न पुनः कीदृशं भ्रमन्यो भुजदंडः सएवचंडप्रचंडो मंदरः तदभिघातेन घूर्मनः
सकलायेपत्तयस्तएवसलिलसंघातोजलसमूहो यस्मिन्न ॥

नस्येति ॥ तस्य सांप्रतं सकलमुनिजनध्यानानीं धेयपवी स्वरितस्य कथमीदृशा उपशमः संवृत्तः निसर्गसौम्यं स्वभावसौम्यं कुतोपि आकस्मिकोद्
४ नो ऽप्यातविकारमपि स्वभावमेव सौम्यत्वमेकालेवतेन तु विकारोतरं । सकलेति ॥ सकला ये भूपालास्तेषां कुलं तत्र प्रलयकालाग्निरुद्रः
क्रूरस्तेन चेदिदेशाधिपतिना राज्ञा समुन्मिलितः समुत्पादितः सोमवंश्यानां राज्ञां कीर्तिवर्मप्रभृतीनां स्थितावधिपस्य स्थिरीकर्तुमयमस्य
संरंभः क्रोधः नैमित्तिकोन स्वाभाविकः । अमुमर्थं प्रकारान्तरेणाह । कल्पान्तेति ॥ कल्पान्ते वातस्तेन यः संक्षोभस्तेन लंधिता अन्तोषाम्भ
भ्यन्तः पर्वताः येन तस्य मेरोदधेः सागरस्य तात्र एव स्वाभावि

तस्सं संपदं स अलभुवणाहिमाणी उज्जवी स्सारद्दस्स कहमोरिसो उवसमो संवुत्तो ॥ सूत्रधारः आर्यनिसर्गसो
म्यमेव ब्राह्मं ज्योतिः ॥ कुतोपि कारणाद्व्याप्तविकारमपि पुनः स्वभावमेवावतिष्ठते । यतः सकलभूपालकुलप्रलयका
लाग्निरुद्रेण चेदिपतिना समुन्मूलितं चान्द्रान्वयपार्थिवानां पृथिव्यामाधिपत्यं स्थिरीकर्तुमयमस्य संरंभः प्रस्य
तथा ॥ कल्पान्तवातसंक्षोभलंघिताशेषभूभृतः । स्थैर्यप्रसादमर्यादास्ता एव हि महोदधेः ॥ अपि च भगवान्नाराय
णांशसंभूताः ॥ भूतहिताय तथाविधाः पौरुषपुराणाः पुरुषाः क्षितिसवतीर्य निष्पादितकृत्याः पुनः प्रशान्ति
मेव प्रपद्यन्ते ॥ यथा परशुरामभगवान् कलयन्नुभवति तावत् ॥

स्थैर्यमेव स्थैर्यं प्रसादमर्यादाः स्थैर्यं निश्चलता प्रसादः स्वच्छता मर्यादा वेलानतुल्लंघनं उत्तुंगतरंगोत्पत्ता नामेव एवमहा
गदृश्याह अपि चेति तथाविधाः तादृशाः पुरुषाः पुनः शान्तिमेव प्रपद्यन्ते प्राप्नुवन्तीति किं कृत्वा क्षितिं प्रति अवतीर्य ४
कृतमर्थं । भूतहिताय प्राणिनां हिताय पुरुषस्य कर्मपौरुषं पुरुषार्थः सर्वभूषणां येषां तेन तथा निष्पादितानि कृत्यानि कार्याणि यैस्ते ॥

कथं परशुरामः उग्राणि कर्माणि कृत्वा शान्तिमवाप तदाह । येनेति । सोपि स्वर्वीर्यादिस्य तेन तस्य मांसोपि श्रीनात्त्वामूदम्योक्षुति
स्तपोभिः प्रशान्तकोप ज्वलनः स तन्मात्राम्यति शान्तिमगच्छति । किं कृत्वा नृपाणां कुलं समुत्खाय समुत्पाद्य भूम्नेमभारं स्ववीर्या
त्कृत्वा एकविंशतिवारं भूरिसृगुन्नयं रुधिरं तत्स्य सरित्तस्य वारिपूरे अभिषेकः स्नानं तर्पणं वा कारि कृतं कीदृशो वारिपूर
न्नृपाणां शतानि बहलो भूयान् वसामेदः मांसस्तेस्ख मांसवमस्तीक्ष्णपंकोल लाटं तत्र तानि धातुस्रवणानि प्राग्भारे
यस्य तादृशे पुनः सकः यस्य असौ कुठारः परशुस्तस्यै नवा लाक्षेव द्वृढा श्वेता न्यवाबाधितस्वबाधियं निधनं

येनत्रिःसप्तकृत्वोनृपबहलवसामांसमस्तिष्कपंकप्राग्भारेकारिभूरिच्युतरुधिरसरिद्वारिपूरेभिषेकः ॥ यस्य [illegible]
स्त्रीबालवृद्धस्पृधिनिधनविधौ निर्दयो विश्रुतोसौ राजन्याञ्जांसकूटक्रथनपटुरटद्घोरधारः कुठारः ॥ सोपि
भृगुरामः ॥ तथायमपि कृतकर्तव्यः संप्रति परमामुपशामनिष्ठां प्राप्तः । येनच ॥ विवेकेनेव निर्जित्य क
र्णं मोहमूर्जितं ॥ श्रीकीर्तिवर्मनृपतेर्बोधस्येवोदयः कृतः ॥

मारणं तद्द्वैधातास्मिन्कर्तव्ये निर्दयोऽतिकठिनः विश्रुतः ख्यातः कीदृशः कुठारः राजन्यानां मुक्षाये अंसास्कंधास्तेषां कू
रः समुदायस्तस्य क्रथने विनाशे पटुः कुशलः रटन्ती शब्दायमाना घोरा भयानका धारा यस्य सः शान्तिं कृमाहत
थायमिति । विवेकेन मोहहत्या जयपराजयाभिनयेन नाट्यं रुद्धं संगतिमानयति युग्ने वेति । विवेकेनेवेति ।
येनोर्जितं बलवन्तं कर्णं निर्जित्य श्रीकीर्तिवर्मनृपतेरुदयउत्कर्षः कृतः तत्र दृष्टान्तः यथा विवेकेन आत्मयाथात्म्यज्ञा
नेन च मोहं संसारमूलकारणं विनिर्जित्य बोधस्येव आत्मसाक्षात्कारस्येव उदयः कृतः ॥ ॥६॥ ॥७॥

आः पापेति। सोहं जित्वा निबोधस्यैवाद्य सीतेन वधुमुत्तायाः स्पर्शो येन दाध्यसमधिलिप्सितेति शैलूषाधमनराधमौ। उत्तुंगेति॥
५ अयं कामः एति समायाति॥ कीदृशः कामः पुलकितेन रोमांचितेन भुजेन रत्या उत्तुंगमत्युच्चं पीवरं मांसलं यत्कुचद्वयं तेन पीडित
मंगं यथा भवति तथा आलिंगितः पुनः कीदृशः श्रीमान् शोभावान्। जगन्ति सचेतनानि मदयन् मत्तानि कुर्वन् तथा नयनयोर
भिरामः तथा मदेन घूर्णिते नेत्रकमले यस्य सः घूर्णितनेत्रः तल्लक्षणं अर्थस्य प्रतिपाद्यस्यास्य कथाप्रस्तावेन। मत्त इति प्रस्तावना
कथासंगतिः। अनेन विवेकिविद्वज्जनस्त्रादिभिरनिवार्यः परदर्प्पसहः कामोस्त्यस्मात्पूर्वस्त इति प्रबोधोदयवार्ता गंधोपि नेति

नेपथ्ये आः पाप शैलूषाधम कथमस्मासु जीवत्सु स्वामिनो महामोहस्य विवेकप्रबोधोदयमुदाहरसि। सूत्रधारः
ससंभ्रमं विलोक्य अये। उत्तुंगपीवरकुचद्वयपीडिताङ्गमालिंगितः पुलकितेन भुजेन रत्या॥ श्रीमान् जगन्ति
मदयन् नयनाभिरामः कामोयमेति मदघूर्णितनेत्रपद्मः॥ तदनेनावाप्यमुपजातक्रोधश्चोपलक्ष्यते तदयमस्मा
मेवाभ्याक्रमितः श्रेयः। इति निष्क्रान्तः प्रस्तावना। ततः प्रविशति यथानिर्दिष्टः कामो रतिश्च॥ कामः सक्रोधं
आः पापेति पठित्वानुरभनोरथम्। प्रभवति मनसि विवेको विदुषामपि शास्त्रसंभवस्तावत् निपतन्ति न
हि विशिखा यावदिन्दीवराक्षीणाम्॥

ध्वनितं। यथानिर्दिष्ट इति एवं श्लोकोक्त इति शेषः। आः पापेति पठित्वेति। आः पाप शैलूषाधमेति एतां फक्किकामि
ति शेषः। भरताधमनटाधमस्यार्थः॥ कामस्य स्वसामर्थ्यमाविष्करोति। प्रभवतीति। विदुषां पंडितानां शास्त्र
संभवोपि विवेकस्तावदेव प्रभवति समुत्पद्यते॥ तावत्कथं तावत्स्वयं यावदिन्दीवराक्षीणां कमललोचनानां ५
दृष्टिविशिखाः वायसरूपा बाणाः न पतन्ति तासां कटाक्षप्रक्षेपैर्धैर्यं मृत्तमिव संयतं न भवतीति भावः॥

रम्यं हर्म्यतलमिति॥ एतानि मम अमोघानि सफलानि परितः सर्वतो यदि जयन्ति सर्वोत्कृष्टानि यदि वर्त्तन्ते भोः शैलूषाधम तत्तदा असौ शैलूषा
धमवर्णितो यो विवेकस्तस्य विभवः सामर्थ्यं कीदृक् अथ प्रबोधोदयश्च कीदृग् द्वयमपि न संभवतीति भावः॥ एतानि कानीत्याह। रम्यमि
त्यादि। रम्यं हर्म्यं हर्म्यतलं भूमिः नवाः नूतनाः सुनयनाः सुलोचनाः गुंजन्तः शब्दं कुर्वन्तो द्विरेफाः भ्रमरा यासु ता लताः
प्रोन्मीलन्त्यो विकसनशीलाः नवाः मल्लिकाः मालत्यः सुरभयो वाताः सुगन्धवायवः। सचन्द्रा निशाः एतानि मम शस्त्राणि। रतिरि
ति॥ आर्यपुत्र गुरुः खलु महाराजमहामोहस्य प्रतिपक्षो विवेक इति तर्कयामि। त्वं स्त्रीस्वभावसुलभं भयं मा कुरु अहमिति

रम्यं हर्म्यतलं नवाः सुनयना गुंजद्द्विरेफा लताः प्रोन्मीलन्नवमल्लिकाः सुरभयो वाताः सचन्द्राः क्षपाः॥
यद्येतानि जयन्ति हन्त परितः शस्त्राण्यमोघानि मो कीदृगसौ विवेकविभवः कीदृक्प्रबोधोदयः॥
रतिः अज्जउत्त गरुओ क्खु महाराजमहामोहस्स पडिवक्खो विवेओ त्ति तक्केमि। कामः प्रिये कुतस्ते
वेदं स्त्रीस्वभावसुलभं विवेकाद्भयमुत्पन्नं। पश्य पश्य॥ अपि यदि विशिखाः शरासनं वा
कुसुममयं ससुरासुरं तथापि॥ मम जगदखिले वरोरु नाज्ञामिदमतिलंघ्य धृतिं मुहूर्तमेति॥

समर्थोस्मीत्याह॥ अपि यदि यद्यपि विशिखा इति। अपि यद्यपि यद्यपि विशिखाः शराः शरासनं धनुः एतद्द्वयं कुसुमम
यं पुष्पमयं वर्त्तते तथापि ससुरासुरैर्देवदैत्यैः सह वर्त्तते ससुरासुरं अखिलं सर्वमिदं जगत् भो वरोरु मम आज्ञा
मतिलंघ्य धृतिं धैर्यं मुहूर्तं क्षणमपि न एति न प्राप्नोति॥

ग्राम:। इंद्रादयोपि यासां कयसविक्षेपैः प्रतिक्षिप्तविज्ञानाजातास्तत्रान्येषां कागणनेयं ह। तथाहि अहल्यायाजार इति। सुरपतिरिंद्रो अ
६ हल्यायां गौतमपत्न्यां जारउपपतिरभूत्। प्रजानाथो ब्रह्मा मनुः आत्मजां तनयां शतरूपां अयासीत् स्वपुत्रीं प्रतिगतः मिथुनभावं प्रा
प्तवान्॥ इंदुः चंद्रमाः गुरोः स्वगृहस्पतेरबलां स्त्रियं अभजत सिषेवे। इत्येवं प्रकारेण प्रायो नित्रायेन मया को वा पुमान् पुरु
षार्थो अपथे अमार्गेपि दस्थाने न अकार्ये किंतु सर्वोपकारी। तत्रैवस्यार्थः॥ किं पृथिकं वाच्यं भुवनानामुन्माथ उन्माद स्तादृग्वि
धुनस्तु स्वतंत्रता समुदियेवाणासत्याध्यैः कःइव न कोपीत्यर्थः रतिः॥ आर्यपुत्र एवमेवैतत् तथापि महासहायसंपत्तिः

तथाहि। अहल्याया जारः सुरपतिरभूदात्मनस्तनयां प्रजानाथो यासीदभजत गुरोरिंदुरबलां। इतिप्रायः को वा नपद
मपथे कार्यं तमयाश्रमो मद्बाणानां कइव भुवनोन्माथविधिषु। रतिः अज्ञउत्तर एव सोदं तदा विमहासहायसंब
पत्संकिंद्वो अरातिजनदत्ससंजमलितं अमात्यमुहा असद्वीमहाबलासुविरा अंदि। कामः प्रिये यान्ते तत्वाज्ञा विवेक
स्य बलवत्तो मयारी। नमस्त्रानस्त्र यासितएते नियतमस्माभिरभियुक्ता मात्राज्ञा गेव विघरिष्यंते तथाहि। अहिं
साकतकोपस्य ब्रह्मचर्यादयो मम॥ लोभस्य पुरतः कमी सत्यास्तेयापरिग्रहाः। यमनियमासनप्राणायामप्रत्या
हारध्यानधारणासमाधयस्तु निर्विकारैकार्वितसाध्यास्तादृक्पत्कैरसमुन्मूल्ना एव॥ ॥श्री॥ ॥

शंकितत्वो रातिः यतोस्य यमनियमप्रमुखा अमात्या महाबलाः स्वपंते॥ अभियुक्ता मात्रास्त्रल निकूल संसर्गादिङ्गा गेवशीघ्र
मुन्नविघरिष्यंते विवेकोद्दंत्रापस्यते। अहिंसेति। कोपस्य अहिंसांकेत्वनेकोपीत्यर्थः। ममकामस्य ब्रह्मचर्यादयः केनेकपीत्य
र्थः। अमी सत्यास्तेयापरिग्रहाः लोभस्य पुरतः केन केपीत्यर्थः। एतेषां तात्पर्यं ता इति भावः॥ यामादीनां प्
रिग्रहादप्युक्तउपायकार्यमरतेहे। आह। यमेति। इयत्कैरसमुन्मूलने नाशो पायाते। अहिंसासत्यास्तेयाब्रह्मचर्यापरिग्रहा
यमाः शौचसंतोषतपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि नियमाः। स्थिरसुखमासनं श्वासप्रश्वासयोर्गतिविच्छेदः प्राणायामः स्व ६
विषयासंप्रयोगे चित्तस्य स्वरूपानुकार इवेंद्रियाणां प्रत्याहारः। नाभ्यादिदेशबंधश्चित्तस्य धारणा तत्रप्रत्ययैकता
नताध्यानं। तदेवार्थमात्रनिर्भासं स्वरूपशून्यमिव समाधिः॥ ॥

एतेषां विजये उपायांतरमाह स्त्रिय एवेति। अस्मात्परा अस्मदधीना। अधीनत्वे हेतुमाह। आयतदृति। संस्थिति। विलोकनमेव
लोकनं भाषणं मधुरालापः विलासो विभ्रमः परिहासः केलिः नर्मकथा क्रीडा। परीरंभ आलिंगनानि इमानि संस्तुतिं तत्कामिनी
नां स्मरणमपि मनसो विकाराय विकारकर्तुं अलं समर्था किं तु कुलनेतृकुलात्मदर्शस्था स्वयं सेवेत्याह। विशेषत इति अभियुज्यमाना
आश्लाघ्यमानाः नरपतिर्महामोहः। तन्मंत्रिणः अधर्म अधर्मे सहला माहादय इति भावः। अज्ञउत्तर। सुरमिति। श्रुतं मया
युष्माकं शमदमविवेकप्रभृतीनां च एकमुत्पत्तिस्थानमिति। आश्चर्यमेकपितृकत्वादभिवर्यं तदेवाह तथाहीति संभूतह

अपि च स्त्रिय एवाम। धांत्यो सैते तेस्ये द्राव राणव वर्तंते यतः संस्तुविलोकनभाषणविलासपरिहासकेलिपरि
रंभाः॥ स्मरणमपि कामिनीनामलमिव मनसो विकाराय विशेषतस्तैते मस्मात् सर्व दंभादिभिरस्मास्तेभि
वल्लभैरभियुज्यमाना नरपति मंत्रिणम धर्मं चाश्रायिष्यंति। रतिः। अज्ञउत्त सुदमेण तुष्ठाणसमरमवि
वेकप्रहसीनाएक्कमुत्पत्तिस्थानंमिति। कामः आः प्रिये किमुच्यते एकमुत्पत्तिस्थानमिते। ननु तत्कथमेवासा
कमभिन्नः। तथाहि। संभूतः प्रथममहेश्वरस्यासंगात्मायायां मनस्ततिविश्रुतस्तनूजः। त्रैलोक्यंसक
लमिदं विसृज्यभरपत्ते तायोजनितमिरंकुलद्वयं तः॥ तस्यत्व प्रवृत्ति निवृत्ती द्वे धर्मपत्न्यौ तयोः प्र
हस्यामुंसंलं महामोहप्रधानमेकं कुलं निवृत्त्यां च द्वितीयं
प्रधानमिति॥

निरीश्वरस्य परमात्मनः संगात्संबधात् मायायामविद्यायां मनस्ततिनन्नःपुत्रः विश्रुतो लोके कथ्यते इद्धः प्रथममादौ संभूतस्तु स
लः तेन मनसा इदं सकलं त्रैलोक्यं विसृज्य विशेषतः सृष्ट्वा प्रमोदजनितं ... प्रसिद्धो नोस्माकं कुलद्वयं जनितं

नं

6 अज्जउत्ति आर्यपुत्र यद्येवं तत्किं निमित्तं युष्माकं सोदराणामपि परस्परमेतादृशो वैरं मोहराणामपि दृश्यमस्ति वैरमिदं सह। प
कामिषमिति। सहोदराणां गोत्रजानां एकामिषप्रभवमेव वैरं समुद्भवं भवेदकरी भवतिरिति जगति प्रसिद्धं अथ तदस्त्येव मा हृदि
निश्चितं कुरुपांडवानां पृथ्वीनिमित्तं यथास्यान् यातां आसहसाः तथा अविप्रसिद्धः भुवन सपत्न भुवननाशको विरोधः अ
भवन्नेकामिषप्रभवं दर्शयति। सर्वमेवेति रतिः शांतं पापं शांतं पापं। आर्यपुत्र किमिदं पापं विद्वेषमात्रकेणैव नेतारः अथवा

रतिः अज्जउत्त जदि एदं ता किं निमित्तं तुम्हाणं सोदराणं विग्गहो रेवेण आसि विग्गरं। कामः प्रिये एकामिषप्रभव
मेव महोदराणां भुज्यंते जगति वैरमिति प्रसिद्धं। पृथ्वीनिमित्तमभवत् रा पांडवानां अस्तथाहि भुवन
द्वेषयद्विरोधः सर्वमेवैतत्कुरु गदं रस्यास्य आपाजितं तत्रा स्वामिस्तान् वद्भवतपा सर्वमेवाक्रांतं तेषां तु वि
वल्लु पुत्रनाशः तेनैते पापाः सप्रतापितरमस्माभिन्मूलयितुमुद्यताः। रतिः संतं पावं संतं पावं। अज्जउत्त किं
एदं णाविवृद्धं मम ने कं णतेहिं। आरद्धो अहवा अपि उवाओ किंचि वि एत्थ मंतिदो। कामः अस्त्यत्र किंचिन्नि
परदेवी जेरतिः अज्जउत्त नाकिण उप्पादीयदि। कामः स्त्रीस्वभावादुवनी भार। शतिः नन्न रहस्यं पापी य
सामुद्गाहि पते। रतिः समयं। अज्जउत्त को एिस तेकामः प्रिये न भेतव्यं न भेतव्यं। हंत ज्ञानानां ज्ञानमात्र
मेतत्तत्र। अस्ति किल खाकिं वदंती अत्रास्माकं कुलकालरात्रिः कल्याविद्या नाम राक्षसी समुत्पत्स्यत इति॥ 6

आस्ति उपायश्च कोप्यत्र मंत्रितः। निगूढं गुरु संकारतेण आर्यपुत्र तत्किं नोद्बोद्धुं ते। कीदृशं तत्। हंत ज्ञानानां तत्त्वज्ञाना
किं वदंती अनश्रुतिलोकप्रसिद्धिं तेतु निश्चयः। विद्याप्रमातत्त्वसाक्षात्कारः क्रूरकर्मकरणदासक्ती तो किः॥

रतिः हाधिक् हाधिक्। कथमस्माकं कुले राक्षसीति वपति मे हृदयं किं वदंती मा च मे तदिति पुनरम्यासनं। अथ तस्या
स्याः किं कर्तव्यं प्रा ज्ञापस्या हिरण्यगर्भ संबंधिनी। सरस्वती वालाति पुंस इति। पुंसः परमेश्वरस्य गृहिणी स्त्री माया
रूपं तनयं पुत्रं प्रसूय पुरुषाख्यलोकान्मिर्भुवादान क्रमाल स्वयं स्नितात स्वयं स्वयं मार्गेण अप्रस्यतं जनन्या मा सकी ह
रास्य पुंसः संयोग संबंधेन समुद्भित स्यराहितस्य असंगो ह्ययं पुरुष इति श्रुतेः कीदृशी मायाते न पुंसा असृष्टापि संअ
बद्धापि। असंबद्धा जनयति। स्य युक्तमिति नाशंकनीयं। चुंबकपाषाणेनासंबद्धा लोहशलाका चुंबकं यातमनुया॥

रतिः सभयं हद्धी हद्धीकहं अम्हाणं कुले रक्खसी। णिद्धव दिसेहिं अत्थं। कामः प्रिये न भेतव्यं न भेतव्यं॥
किं वदंती मा च मेतत्। अस्य तस्य रक्खसी त्ति किं कारं द्या कामः प्रिये अस्ति किल तत्र प्राज्ञापस्या सरस्वती
पुंसः संगसमुद्भूतस्य ग्रहिणी मायेति तत्राप्यमा वरस्य शापि मनः प्रसूयतनयं लोकानू दृहत क्रमा।
त। तस्मादेव जनिष्यते पुनरसौ विद्येति कन्या यया स्तातमेव सहोदराश्च जननी सर्वं नभः स्यंकु॥
लाद्यतिमत्रा मातं पं अज्जउत्त परिणाहिं परिणाहंति मनोरमानि विधानि तामस्या। सुखमभिनीय च सर्गतः॥

नीतिरिह लोके न हि दियमसंबद्धापि इसममाजेण जनी सू सर्थः अपटितघटनापटी यस्यामिदं सर्वमपि सं
भाव्यते। तस्यां मायायां किं चित्रं प्रपरोणन्य पुनः शहस्रानं तयार्थः। पुनरनंतरमसौ विद्येति प्रसिद्धा कन्या तस्मादेव म
नसएव सकाशात् जनिष्यते उत्पद्यते असौ अपत्या कन्यया तात्रा पितृमनेसहोदरासंबंध अजनतु मातासंस्तु
लकुलं तः पान्विा स्वारा म पिभक्ष्यं यद्गतसर्वं भक्षयेभक्ष्यं। आर्यपुत्र परिणाहि कथा यदि ताय सेए या मुदजी

रवलु

1

स्फुरदिति। अधीराख्या नपत्नी तस्याः परिरंभ आलिंगनं मोहमानंदं जनयति उत्साहयति संमोहो नाम विप्रयोग रतिस्मारणात्मकः कोलीस्यर्थः॥ कीदृशाः परिरंभः स्फुरन्नो मोद्भुदः रोमांचो दृश्यो येन सः पुनः कीदृशः भयेनोत्कटः कपोययोस्तावतागुत्तुंगौ उच्चौ स्तनौ तत्तयो युग्मं युग्मंगं तस्य भरस्तदा संगेन संबंधानिशेषेण सुभगो मनोहरः। पुनः कीदृशः गुंजच्छब्दाय मानं मणि वलयं यस्यां सा दृशी। दोर्लता बाहुवल्ली तया रचितः संपादितः कीदृश्याः अधीराख्या॥ तरलतरा नाराचाः आगाः कनीनिका तया आकुलव्याकुला दृक् यस्याः। रतिः

स्फुरदेमो हे रस्त रलतरतारा कुलदृग्भयोत्कंपोत्तुंगस्तनयुगभरासंगसुभगः॥ अधीराख्या गुंज न्मणिवलयदोर्वल्लिरचितः परिरंभो मोदं जनयति संमोहयति च। प्रकारांतरे परिष्वक्तप्रियेन भेतव्यं न भेतव्यं अस्मात्सुजी। कस्तु कुतो वियास्यतिः रतिः अधर्षिताज्ञरस्सी एव उपन्नौ गुरुलोकपादि रक्षितो संभ्रमहाकामः। बाढं सा खलु विवेकेनोपनिषद्व्या प्रबोधचंद्रेणावासं मंनापनया। तत्र सर्वेण तेशमदमादयश्च प्रतिपन्नो योगाः। रतिः अन्नु उत्कंधं उणएरो हि अप्यणो विलास कारिणी लच्चि

उप्पती हिं दुग्घिणी देहि सल्लादि उगदि ॥ ॥ ॥ ॥

यत्किंतस्या रास्या उत्पत्तिर्युष्माकं प्रतिपक्षाणां संभाना बाढमव्ययेसं मतेनेनि शेषः। साधुसल्विति सा विद्याज नाहत्न आज्ञाकारांतः कारणत्तितिः अनासत्त बाधाकारात् नः करणात् सत्युपादितं तैन्य प्रबोधचंद्रः आर्यपुत्रकथं पुनरेतेन मनो विना शक्या शिल्पा विद्यायास्यत्ति एते दुर्विनीतैः भाव्यते। यैनेते दुर्विनीतैर्विद्यायाउत्पत्तिः कथं

सहजेति। सहजं स्वाभाविकं मलिनं दुष्टं अतएव वक्रं भावं विशिष्टाभिप्रायं भजति सेवते येन ताहृशाः तेषां भवदुत्पत्तिः प्रभवस्य पुत्रविसिष्टान स्याद्यात्म नश्चैनाशहेतुर्भवति। उक्तेऽर्थे तस्य न्यायः धूमो जलधरपदवीमवाप्य मेघमार्गप्राप्यत पत्नीमा सुविनिष्ठा न वह्निः तनाशाय नुनाशं प्रयाति धूमोपि सरलमलिन वक्रभाव श्चेतिभाक्। नेपथ्ये जवनिकायां नेपथ्ये स्याज्जवनिकारंगभूमः। निः प्रसाधन मिस्त्ये जयः। गुरावेति। अवलिप्तस्य सगर्वस्य। उत्पथप्रतिपन्नस्य उन्मार्गगामिनः शेषं सुगमं। मायापदे सुदंभरूपं॥ अनेनेति। जनकेनू मनसा। अहंकारानुवर्तिना॥ अहंमाकाराध्यासयुक्तेन। जगत्पतिः पितेव परमेश्वर पवमोहादिभिरित्यादि वत्रेतरूपं सुगमं। य एषः रागादिभि

कः कुलप्रसूतानां पापकारिणाकुलप्रस्यवायगणनापश्य सहजमालिन्य वक्रभावभाजां भवति भवः प्रभवात्मनाशहेतुः। जलधरपदवीमवाप्य धूमो ज्वलनविनाशमनुप्रयाति नाशं॥ नेपथ्ये। आः पापदुरात्मन्कथमस्मानेव पापकारिण इत्याक्षिपसि। ननु गुरोरप्यवलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः। उत्पथप्रतिपन्नस्य परित्यागो विधीयते। इति पौराणिकिंगाथां पुराणविद उदाहरंति। अनेन वास्माकं जनकेन अहंकारानुवर्तिना जगत्पतिं त्वा वध्यतेव ब द्धः मोहादिभिश्च स एव संबंधः सुहृद्धतानीतो कामः किन्नो क्यप्रिये यमस्मा कं कुलज्यायां देव्यां महत्यां सहविवेक इत एवाभिवर्तते। यः एषः रागादिभिः स्वसंचारिभिरात्तकांतिर्निर्भर्त्समानद्रवमानधनः कृशांगः। मस्या नितांत कलुषीकृतया शशांकः कांत्येव सांद्रतुहिनां तरितो विभाति ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रिति। य एषः पूर्वोक्तो विवेकः मत्स्याबुध्या विभाति॥ कथं मत्तया मत्यरागादिभिर्नितांतमतिशयेन कलुषीकृतया कीदृशो रागादिभिः स्वसंचारिभिः आविष्यस्वस्य प्रवेशः कीदृशो विवेकः रागादिभिरा रावदा नमोहादिभिः दि आमा स्वीकृता कांतिर्यस्य उत्प्रेक्षते निर्भर्त्स्यमा नद्रवनि प्रभीक्रियमाण इवा। पुनः कीदृशो विवेकः मान एव धनं यस्य कृशा न्यंगानि यस्य कथा कइव कांत्यासाशशांक इव कीदृशः शा

नन्वियं पुत्रमित्युक्तेन कामरवोर्निःप्रभवत्वं विवेकोदयमात्रेण प्रदर्शितं तत् किं विष्कंभकेनेति । प्राकृतं तनय संक्षेपः पुरुषस्य प्रवेशः । राजा विवेकः
मतिः आर्यपुत्र किमात्मनो दोषं लोको विजानाति नो । असावितिनः प्रसिद्धः सदादिभिर्सो जगत्प्रभुः परमात्मा चिरचिरकालं दृष्टं नायादशा आ
नंदस्वरूपया ईदृशीं नानीयत प्रापितः कीदृशं सदादिभिः अहंकारः परः प्रथमो विषयैः पुनः कीदृशं दुरात्मभिर्दुःखस्वभावैः किंरूपा पाशशतै
र्वासनाशतैर्निबध्य नियम्य शाक्यबंधनैः सुखेन बध्यते अयं तु न तथेत्याह । कीदृशो जगत्प्रभुः सच्चिदानंदमयः ज्ञानसुखरूपः पुनः
निरंजनः अंजनादावरणान्निर्गतो रहितः । मतिः अत्रेति । आर्यपुत्र यतो सौ सहजानंदसुंदरस्वभावो नित्यप्रकाशः विस्फुरत्सकलत्रि
भुवनप्रचारः परमेश्वरः । श्रूयते तत्कथमनेन दुर्विदग्धेन ध्वान्तमहामोहसागरे निक्षिप्तः । सत्यं नमिति । पुमान्सहजं स्वाभाविकमपि
तेन पुत्रमिह हा स्वाकमवस्थानुमितिनिक्षुब्धो नो विष्कंभकः । तत प्रविशति राजा मतिश्च राजा विचिंत्य । प्रिये श्रुतं त्वयास्य
दुर्विनीतस्य वटोर्भेदविस्फूर्जितं यदस्मानुपाप कारिणा इत्याक्षिपति । मतिः । अज्ज उत्त भागं अप्पलो दोसं को ओथि आत्मे
दिपश्यं प्रसावहेकारपरैर्दुरात्मभिर्निबध्यते पाशशतैर्मदादिभिः । चिरं चिदानंदमयो निरंजनो जगत्प्रभुर्दीनदशामनीय
त । एते पुण्यकारिणो यथैतन्मुक्त्यै प्रवृत्ताः पापकारिणो इति जितं दुरात्मभिः । मतिः अज्ज उत्त जदो सो सहस आलोरसं
दरसाहा आणि इाप्य आसो विस्फुरंतसकलनिट्ठ आणप्य आरोषरे मसरा सुणी अदि । नाकहं ए देहिं दुविणीदे हिं बंधि
अमहामोहसा अइलि खिवलो राजा । प्रिये सततं ध्यति रप्युच्चैः शांतोपि वा सत्तनयोधैतः स्वस्था प्युदीरितः धीरपी ।
भजति सहजं धैर्यं स्त्रीभिः प्रतारितं वंचितं मपि यद्यं मायासंगात्पुमानिह विस्मृतः ॥ ॥ ॥ ॥ ॥
धैर्यस्य जति आपाधिकं त्यजतीत्यत्र किं चित्रं । धैर्यत्यागे हेतुमाह स्त्रीभिः महतो प्यधिगः रिति । स्त्रीभिः प्रतारितं वंचितं
मानसं यस्य सः उच्चैरिति सर्वेत्र संबंधनीयं कीदृशोपि पुमान्सततमनेनिरंतरं धृतिधैर्यं यस्य तादृशोपि । शांतोपि जितेंद्रि
योपि । अवाप्तप्राप्तः महोदय ऐश्वर्यं येन तादृशोपि धिगतः नयो नीतिर्येन तादृशोपि अनेन स्वस्थोपि अत्यग्रांतः करणो ६
पि उदीरितासमयो विना बुद्धिः स्थैर्यस्य तादृशोपि स्वस्मिन्नेवेदं सर्वं मयन्तोस्य नामित्याह । स्वयमपीति । यत्त्वस्मा
द्धेतोः मायासंगात् अविद्यासंबंधात् पुमान्परमात्मा स्वमात्मानमपि इह हठानी विस्मृतः । आपितमसदाथत्य तिरेका समुच्चयार्थः ॥

अजानती माया कार्यमिच्छति ॥ मतिरित्यादिना । आर्यपुत्र न खलु अंधकारलेखया सहस्ररश्मेस्तिरस्कारः यन्मायया तयास्फुरन्महाप्रका
शस्यागरस्य देवस्याप्यभिभवः मायाकार्यं प्रकटयति । अविचारेति । अविचारसिद्धा अनिर्वचनीया । सत्त्वेनासत्त्वेन वा निर्वक्तुमशक्या ।
वारविलासिनीव वेश्येव असतो भवान अविद्यमानान् कर्तृभोक्तृत्वादीन उपदर्शयति वंचयंती । यदि त्वस्य यस्येन्नर्हि पश्य स्याह पश्य
त्यतिशयेन कामप्यनिर्वचनीयां विकृतिं विकारं नीतः प्रापितः ॥ नहि साकृतार्थे जानस्याह । तदुपश्लेषादिति । तदुपश्लेषात्तत्संसर्गा
॥ मतिः अज्जउत्त णं खु अंधआरलेहाए सहस्सरस्सिणो तिरक्कारो मुंजा आएन स्फुरंतमहाय आससा अरस्स देव
स्सवि अहिहवो । राजा प्रिये अविचारसिद्धेयं वारविलासिनीव माया सतोपि भावानुपदर्शयंती परपुरुषं वंचयति । पश्य
स्फटिकमणिवच्छावान्देवः प्रगाढमनया यया विकृतिमनया नीतः कामयसंगतविक्रियः । न खलु तदुपश्लेषादस्यापि
रानिर्मलात्मा भवति तथाप्येषा बाढं विधातुं मधीरतां । मतिः किं उण कालणं जेण सा तं धा उ आरवरिदं दुव्वि
अहाप्य आवेदि । राजा न खलु प्रयोजनं कारणं विलोक्य माया प्रवर्तते ॥ स्वभावः खल्वयं स्त्रीपिशाचीनाम् ॥७
हस्यात्मनो मनागपि ईषदपि कृतिः स्वस्वरूपप्रकाशः न खल्वपैति गच्छति ॥ तत्र हेतु रसंगत्वविक्रियः असंगता असंभावि
नावक्रिया विकारो यत्र तत्र दृष्टांतः स्फटिकमणिवत् यथा स्फटिकमणि जपाकुसुमसंनिधानाद्रक्तोपि स्वाभाविकं श्वै
त्यं न जहाति तथोपाधिसंनिधानाद्विकृतोपि स्वरूपान्न हीयत इत्यर्थः ॥ यद्यप्येवं तथापि बाढमतिशयेनैषामा
या अधीरतां विधातुं स्वरूपात्प्रच्यावयितुं प्रभवति प्रवर्तते ॥ किं पुनः कारणं येन सा तेन सानथ उदारचरितं
दुर्विदग्धा प्रतारयति ॥ प्रयोजनं कार्यम् ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥७॥

सेमाहयंतीति। कृमनघन्ना कपटदृष्ट्यः सदयंयथास्यात्तथा नराणां हृदयं प्रविश्य किन्नाम नसमाचरंति अपितु सर्वंकिंतदित्याह विडंबयं
१० ती अनुकुर्वती त्यर्थः॥ दोषं सुगमं। आर्यपुत्र किंतत्कारणं राजाएवमनुयाति। स्वतनयमनोरूपं परमेश्वरपदे आसन्न यति हार विषये स्थाने
निवेशयामि स्थापयामीत्यर्थः॥ नितांतप्रत्यासन्नतया अभेदसंबंधेन। नवद्वाराणि पुराणि शरीराणि। एकइति। तेषु शरीरेषु एकोपि
एकएवमात्माविच्छिद्येव पृथक्कृत्येव बहुधा लोकप्रकाः विनिवेशितइव प्रवेशितइव बिंबप्रतिबिंबन्यायेन प्रवेशइत्यर्थः॥ अयोनं

पश्य। सेमाहयंति रमयंति विषादयंति निर्भर्त्सयंति मथयंति विडंबयंति॥ एताः प्रविश्य सदयं हृदयं नराणां किन्नाम
वामनयना न समाचरंति। अस्तिचापरमपि कारणं। मतिः अज्ज उत्तकिंतं राजाएवमनयातुराचारयाणिलं। अह
ताबद्धतयोवनावषीयसी अयंचपुराणः पुरुषः स्वाभावादेव विषयरसविमुखः ततः स्वतनयमेव परमेश्वरप
दे निवेशयामि। तमेवत्वमानुरभिप्रायमासाद्य नितांतप्रत्यासन्नतया तद्रूपमिवापन्नेन मनसा नवद्वाराणि
पुराणि निर्माय। एकोपि बहुधानेषु विच्छिद्येव निवेशितः। स्वचेष्टितमथो तस्मिन्विदधाति मत्स्वाविबु। मति
द्विविंस्य अज्ज उत्तजादिसीमादापुत्तकाविनादिसोअ ज्ञ जादो राजा॥ ततो सा च हंकारेण वितस्य अप्पपु
त्रेण तत्रापरिग्रहः॥ ततश्चासावीश्वर॥ ॥ ॥ ॥७॥ ॥७॥ ॥६॥ ॥६

तरं तस्मिन्स्वचेष्टितं कर्तृत्व भोक्तृत्व सुखित्व दुःखित्व दुःखित्वादि धर्मं विदधाति प्रक्षिपति॥ तत्रदृष्टिनो मणावि
व॥ यथाजवादिरूपाधिः स्वधर्मं मणौ प्रक्षिपति तद्वदित्यर्थः॥ मतिः आर्यपुत्र यादृशी माता पुत्रकोपि तादृशएव १०
व जातः॥ अवस्थांतरमथाह ततो सावितिः असो परमात्मा अहंकारेण तत्राविस्यौत्तं अप्पपुत्रेण परिग्रहः अ
हमितिव्यवहारविषयः कृत इति योजना। ततश्चासावीश्वर इत्यग्रिमश्लोकोपस्कारः॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

ततः किंस्यादत आह जातोहमिति। विद्वानीश्वरः अविद्यामयीमविद्याप्रधानां निद्रां एत्य प्राप्य बहुविधान् [illegible] नेकाकारानिमान्स्वप्ना
न्पश्यति। कीदृशो विद्वानविघूर्णितः विस्तृतस्तस्य रूपः पुनः कीदृशः विनस्यमनसः स्पंदितं चेष्टितं तस्य कल्पनारचना अनुपतन् अनुगच्छन्निमा
न्कानित्याह जातोहमितिस्याहि उनकोममेषइतियोजना। सुगमम्। मतिः आर्यपुत्र आवयोः दीर्घदीर्घनरनिद्राविद्राविहत प्रबोधेपरमेश्व
रकथं बोधोत्पत्तिर्भविष्यति। मतिः आर्यपुत्र किमिति गुरुतरक्लालभरनमित शेखरस्तत्त्वी भवतोस्मि मतिः आर्यपुत्र अन्यास्तास्त्रि
यः या स्वरसप्रवृत्तस्वधर्मार्थव्यापारप्रशस्तितस्यवा भर्तुहृदयेपितं विघ्नंतिमानिन्यादिति। यदि उपनिषदेव्याः मयासंगमः स्यात्

जातोहं जनकोममैषजननी क्षेत्रं कलत्रं कुलं पुत्रामित्रमरातयो वसु बलं विद्याः सुहृद्बांधवाः। चित्तस्पंदितकल्पनामनुपत
न्विद्यामविद्यामयीं निद्रामेत्य विघूर्णितो बहुविधान्स्वप्नानिमान्पश्यति। मतिः अज्जउत्त सर्वाहृदीह तरणिद्वाविविहा अप्प
वोहपरमेसरे कहंपवोहोपत्ती भविस्सदि। राजा सलज्जमधोमुखस्तिष्ठति। मतिः अज्जउत्त किंति गुरुअरलज्जाभरणा
मिदसो असोर हंद्दी भूदोसि। राजा प्रिये स्वैष्यंप्रायेणा योषितांहि अस्साहि अविहणंति राजा प्रियेमानिन्यौ खिन्नाहृदय
तेन सापत्नधर्मवासानंशंके। मतिः अज्जउत्त अण्णाता इत्थि आओ जाओ सरसपउत्तस्सबाधम्माथ वावार परिथिदस्स
भत्तुणोहि अअस्साहि अविहणंति राजा प्रियेमानिन्यौ खिन्नविप्रयोगजनितास्पाकुला या भवेत्तास्याइत्यनुकूलतां न
तु उपनिषद्देव्यामयासंगमः। तस्यां विद्विषयानपायात्भवती निष्ठं तुहूर्ने ततो जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिधामविरहात्मानःप्रबोधोदयः॥

ततः प्रबोधोदयः जातइत्यन्वयः कीदृश्या उपनिषदेव्या मानिन्याः स्त्रीणामीर्ष्या कृतः कोपो मान इत्यभिधीयते ईर्ष्याकृतकोपयत्याः
चिरं प्रयोगो वियोगस्तेन जनिता या अस्या ईर्ष्यातया आकुलाया व्याकुलायाः संगमहेतुः शांत्या रनुकूलतां नाह। केतंतरमाह
भवतीति भवती विषयान पायास्यानुहृत्य मुहूर्तं तत्ता स्थिताजाग्रत्स्वसुषुप्ति धामविरहात्। धाम शब्दोत्र स्थानवचनः धा
मानित्री णिभवंति स्थानानि तन्मानिनामनीतिनेरूक्तः॥ तत्र वायमभिप्रायः। जाग्रदायभिमानस्थानाभावात्तदंशास्यादिमेता

[illegible]

ऽप्रति

मतिः आर्यपुत्र यद्येवं कुलप्रभोरीदृग्यं यथानिबद्धस्यापि बंधमोक्षो भवति तदा तत्‌ यानि स्यानुबंधएव आर्यपुत्रोभवत्विति सुष्ठु
११ मे प्रियं आर्यपुत्र हृदयं यथिरहंकारस्तन्निबद्धस्य तदभिमानिनोपि यदि बंधमोक्षः संसारान्निवृत्तिः ॥ तदा तया अनादिमायया
निस्यानुबंधएव अहंकाराभिमान्येव सर्वदा भवत्विति प्राकृतान्वयः। अहंकारस्य परमते निस्सत्वात्तन्नाशाभावादिति भावः॥
केवध्येक इति ॥ यथा असावात्मा ब्रह्मैकतां विदानंद ब्रह्मैक्यभावं नीयते ॥ किं कृत्वा तेषां पूर्वोक्तानां ब्र॰ स्यमिदं ब्रह्मभेद

मतिः अज्ज‍उत्त जइ एव्वं कुलयणो दिढगंठिबद्धस्स विबंधमोक्खो भोदि तदो ता णलिज्झाणुबंधो जे
बअज्जउत्तो मोदु त्ति सुट्ठु मे पिअं राजा प्रिये यद्येवं प्रसन्नासि सिद्धास्तर्हि निरसमस्माकं मनोरथाः
तथाहि ॥ वध्येकोबद्धधी विभज्य जगतामादिः प्रभुः शाश्वतः स्फीत्वायैः पुरुषः पुरेषु सपरं मत्
त्योः पदं प्रापितः ॥ तेषां ब्रह्मभिधं ददं विधाय विधिवत्सान्तिकं विद्यया प्रायश्चित्तमिदं मयापु
नरसौ ब्रह्मैकतां नीयते ॥ तद्‌इदं तु प्रस्तुत विधानाय प्रबोधोत्पत्तये शमदमादीन्नियोजयाम
इति निष्क्रांतौ ॥ ॥ ॥ इति श्रीकृष्णमिश्रविरचिते प्रबोधचंद्रोदये प्रथमोंकः ॥ ॥

कानां विद्यया ब्रह्माद्वैतसाक्षात्कारेण प्राणांतिकं देहं ॥ तं प्रायश्चित्तमिदं प्रसिद्धं विधाय कृत्वा तेषामित्याः त्रितेके ११
लोजगतामादिः प्रभुः स्वतंत्रः शाश्वतो विनाशी। एवंभूतोपि पुरुषः परमेश्वरः पुरेषु नरनारकादिशरीरेषु एक
एवबद्धधा विभज्य बंध्वा स्फीत्वा प्रवेश्य मत्त्योः पदं जनन मरणस्थानं प्रापितः। प्रस्तुतविधानापरवोक्ता प्रसिद्ध
चे ॥ प्रबोधोस्पत्तये आद्धितायात्मसाक्षात्कारोत्पत्तये ॥ ॥ इति प्रबोधचंद्रोदयव्याख्याने प्रकाशाख्ये प्रथमोंकः ॥